

10. Бермус А. Г. Модернизация образования: философия, политика, культура [Научная монография] / А.Г.Бермус. – Москва: КАНОН., 2008. – 384 с.
11. Лукашевич В. К. Философия и методология науки: учебное пособие / В.К.Лукашевич. – Минск: Современная школа, 2006.– 320 с.
12. Мамзин А. С. История и философия науки: учебное пособие для аспирантов / А.С.Мамзин.– Санкт-Петербург, 2008.– 304 с.

The author studies the problem of speech development and personal development in the process of studies in the University.

Key words: personal development, professional speech of psychologists, speech abilities.

Отримано: 09.03.2011

УДК. 159.923

Я.Ю.Каплуненко

Розвиток соціального інтелекту як чинник успішної соціалізації особистості

Стаття присвячена вивченню соціального інтелекту в контексті соціалізації особистості. На основі теоретичного аналізу встановлено взаємозв'язок та взаємовплив соціального інтелекту та соціалізації особистості, описано теоретичні засади та шляхи оптимізації процесу соціалізації за рахунок формування соціального інтелекту. В статті розкривається соціально-психологічна сутність поняття соціалізації особистості, наводяться різні погляди стосовно поняття “соціальний інтелект” та його компонентів як орієнтири для емпіричного дослідження та розробки методичних рекомендацій щодо його формування.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціалізація, соціальна адаптація

Статья посвящена изучению социального интеллекта в контексте социализации личности. На основании теоретического анализа установлена взаимосвязь и взаимовлияние социального интеллекта и социализации личности, описаны теоретические предпосылки и пути оптимизации процесса социализации за счет формирования социального интеллекта. В статье раскрывается социально-психологическая сущность понятия социализация личности, описываются разные точки зрения относительно понятия “социальный интеллект” и его компонентов как

ориентиры эмпирического исследования и разработки методических рекомендаций его формирования.

Ключевые слова: социальный интеллект, социализация, социальная адаптация.

Проблема соціалізації особистості, а також пошук шляхів її оптимізації є одним з важливих та актуальних напрямків досліджень сучасної психологічної науки. Згідно з найпоширенішим визначенням, соціалізація – процес входження людини у суспільство, активного засвоєння нею соціальних норм, ролей, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності серед людської спільноти. У процесі соціалізації в людини формуються необхідні соціальні якості, знання, вміння, навички, що дозволяють їй стати ефективним суб'єктом соціальної взаємодії, повноцінним членом суспільства, здатним здійснювати ефективні соціальні комунікації, активно висловлювати свою позицію, досягати своєї мети.

Поняття соціалізації виникло у психологічній науці наприкінці ХІХ сторіччя, спочатку як соціологічний термін для позначення механізму набуття людиною соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми та суспільством загалом. Як такий механізм виступає соціальне наслідування, що регулюється суспільством через систему освіти та виховання, сім'єю та громадською думкою. З подальшим розвитком наукових поглядів поняття соціалізації доповнилося новими ідеями: про нерозривний зв'язок соціалізації з освітою та вихованням, з адаптивними процесами; про соціальні контакти як один зі змістових аспектів соціалізації; про значення самосвідомості, соціальної орієнтації та розвитку мови для ефективної соціалізації. Можна сказати, що соціалізація – це процес розвитку людини від індивідуального до соціального, як соціальної істоти. Основою соціалізації є засвоєння індивідом мови соціальної спільноти, мислення, сприйняття індивідуумом норм, цінностей, традицій, звичаїв та зразків діяльності. Індивід соціалізується, включаючись у різноманітні форми діяльності, засвоюючи властиві їм соціальні ролі. До основних чинників соціалізації відносять індивідуальність особи – сукупність індивідуальних характеристик, її потенційні можливості засвоїти певний соціальний досвід, потреби, інтереси та спрямованість соціальної активності.

Соціалізація особистості починається з перших років життя й завершується сформованою громадянською зрілістю людини, набуттям нею соціальних ролей, прав, обов'язків та повноважень, хоча фактично може продовжуватися, розвиватися та збагачуватися досвідом все життя. Традиційно розрізняють чотири етапи соціалізації особистості: соціалізація дитини, соціалізація підлітка,

цілісна соціалізація, характерна для періоду переходу від юності до зрілості, та соціалізація дорослих.

Соціалізацію як процес, що триває все життя, вперше описав американський соціолог О. Брім-молодший (1966), який зазначив, що у дорослих цей процес націлений на зміну поведінки у нових ситуаціях, в той час як у дітей акцент, в першу чергу, робиться на засвоєнні ціннісних орієнтацій. Крім того, дорослі, завдяки опорі на свій попередній та загальнолюдський соціальний досвід здатні критично оцінювати соціальні норми та вимоги, в той час як діти можуть тільки засвоювати їх [12, с. 11]. Однією з причин цього, на нашу думку, є вже розвинутий у дорослому віці соціальний інтелект, який сам зумовлений розвитком соціалізації.

Активна життєва позиція, впевненість у собі, професіоналізм, відповідальність, ефективність та вправність у спілкуванні, здатність прогнозувати та впливати на поведінку людей, адекватно (дохідливо) висловлювати свою думку, долати життєві кризи, приймати на себе нові соціальні ролі – всі ці якості є ознаками успішної соціалізації.

Ось чому питання пошуку шляхів, методів та інструментів успішної соціалізації, чи засвоєння особистістю вимог суспільства, соціально значущих характеристик свідомості та поведінки було актуальним ще з часів зародження філософської думки і продовжує бути таким й нині. Цю проблему детально вивчають та розробляють у педагогіці, теорії виховання, соціології, соціальній педагогіці та психології.

Одним з основних інструментів, що забезпечує таку успішну соціалізацію, на нашу думку, є соціальний інтелект, який у вітчизняній психології визначається як здатність до розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії, як здатність розуміти себе та оточуючих, система інтелектуальних здібностей, пов'язаних із пізнанням поведінкової інформації, як когнітивна основа комунікативних здібностей [10, с. 349].

У сучасній науці це поняття відносно нове, під ним розуміють сукупність когнітивних функцій, що забезпечують здатність до самоконтролю та самопізнання з метою адаптації суб'єкта до соціального оточення [9, с. 7].

Соціальний інтелект як форма досвіду, що набувається, “інструмент” психіки, що забезпечує людині орієнтацію у соціальній дійсності, розглядався Р. Селманом [14, с.15]. Вчений виділив 5 основних етапів його розвитку:

- *нульова* – досоціальна стадія, коли дитина не розрізняє внутрішні, психологічні, та зовнішні, фізичні, принципи

поведінки, закінчується тоді, коли думки та почуття інших людей та свої власні виділяються як самостійна реальність та стають предметом власного інтересу дитини;

- *перша* – стадія диференціації зовнішнього та внутрішнього світу – змінюється стадією синтезу та компромісу між різними точками зору, намірами, діями;
- *друга* – дитина намагається прийняти позицію іншої людини й пропонує партнеру приміряти свою позицію;
- *на третій стадії*, що припадає приблизно на підлітковий вік (10-12 років), виникає розуміння взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості різних, іноді протилежних цілей поведінки окремих людей; уявлення про людську взаємодію структурується, вибудовується в систему;
- *четверта стадія*, вже вимагає усвідомлення різних рівнів людської близькості й вміння чи здатності вчитися шляхом побудови стосунків на різних рівнях близькості.

Його дослідження продовжив Ш. Кравець, який, взявши за основу його теорію, згідно з якою центральним аспектом зрілого міжособистісного розуміння виступає здатність розрізнити свою та інших точку зору і співвідносити їх. Вчений експериментально дослідив та встановив залежність успішності соціальної адаптації дітей у шкільному класі від здатності розуміти міжособистісні взаємодії. Аналізуючи попередні дослідження, Ш. Кравець відносить до головних її чинників соціальне сприйняття та процес соціального вирішення проблем, який включає в себе когнітивну гнучкість у вирішенні соціальних ситуацій. Ці обидва аспекти описуються поняттям соціальні навички [13, с. 254].

Онтогенетично соціальний інтелект розвивається пізніше, ніж емоційна складова комунікативних здібностей – емпатія. Його формування стимулюється початком шкільного навчання. В цей період розширюється коло спілкування, розвивається його сенситивність, соціально-перцептивні здатності, здатність переживати за іншого, здатність до децентрації (вміння пристати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих), що й складає основу соціального інтелекту [8, с. 7].

Вже у початковій школі рівень соціального інтелекту відчутно впливає на життя дитини, її здатність адаптуватися до соціальної ситуації розвитку. Ще більш значимим рівень розвитку соціального інтелекту стає у підлітковому віці та у період ранньої юності, коли на перший план виходить спілкування з однолітками як провідна діяльність цього віку. В останніх дослідженнях Т.Н. Тихомирової і Д.В. Ушакова були виявлені позитивні кореляції соціального

інтелекту підлітків та академічної успішності, а також позитивні зв'язки соціального інтелекту та популярності школярів серед однокласників [12, с.42].

Останнім часом з'явилося багато досліджень, у яких вивчається вплив рівня розвитку соціального інтелекту на ефективну професійну адаптацію та професійну соціалізацію. Деякі дослідники визначають соціальний інтелект як фактор успішності професійної діяльності фахівців професійного середовища "Людина-людина": управлінців, психологів, вчителів (Геранюшкіна Г.П., Руденко С.В., Ожубко Г.В., Баширов І.Ф та інші). Емпатійне ставлення до людей, готовність прийти на допомогу, прагнення до стабільних та продуктивних контактів, здатність рефлексувати поведінку, психологічні стани та настрої інших людей, прогнозувати, попереджувати та вирішувати можливі конфліктні ситуації – важливі якості успішної професійної діяльності представників даної групи професій, які, в свою чергу, є складовими соціального інтелекту. Також останнім часом активно досліджувався взаємозв'язок соціального інтелекту та лідерських якостей, між цими психологічними властивостями встановлено позитивну кореляцію. Цією проблемою займалися Гілберт Дж., Заккаро С., Басс Б., Мерфі С., Големан Д., Боятзіс Р., Беляєва Е. В., Геранюшкіна Г.П., Білоконь О.В. та інші.

Більшість дослідників (Куніцина В.М., Каліна Н.Ф., Руденко С.В., Пащенко О.І., Молокостова А.М. та інші) розглядають соціальний інтелект як особистісну характеристику, що розвивається, формується, вдосконалюється в процесі соціалізації особистості. На формування соціального інтелекту впливає соціальне мислення та соціальні уявлення особистості, сформовані її оточенням та близькими людьми. Водночас індивідуальну свідомість особистості, її соціальне мислення формують не суспільна свідомість як така, а закладені нею схеми, стереотипи, соціальні закони, що їх засвоює особистість у своєму індивідуальному досвіді соціалізації. Інструментом засвоєння цього індивідуального соціального досвіду, а в більш дорослому віці і його творче осмислення та асиміляцію, на нашу думку, якраз і виступає соціальний інтелект. Самоутверджуючись та самоактуалізуючись у світі, життєдіяльності, особистість стикається з тими перешкодами та протиріччями, що одвічно визначені розбіжністю між особистісним та суспільним. Ці "неписані" закони окремо взятого суспільства, його менталітет не викладаються ні в якій формі знання на жодному етапі освіти. Як зазначав у 30-х роках минулого сторіччя С.Л.Рубінштейн, аналізуючи етапи розвитку мислення дитини, розширення соціального спілкування спонукає її доводити, обґрунтовувати та перевіряти свої

твердження та рішення, співвідносити свої дії з іншими людьми, що тим більше стає актуальним для процесу соціалізації дорослого, таким чином, виводячи на перший план розвиток когнітивного компоненту соціальних взаємодій, який С.Л. Рубінштейн відносив до особливостей соціального мислення [1., с. 88-103]. В наш час цей когнітивний компонент соціальних взаємодій описується поняттям соціальний інтелект.

Виділення соціального інтелекту в спеціальну галузь психологічного дослідження обумовлено відносною автономністю та складністю цього феномена, що, тим не менше, визначає успішність соціального пізнання, соціальної взаємодії та соціальної адаптації. Як когнітивна складова комунікативних здібностей, соціальний інтелект забезпечує самопізнання, саморозвиток, самонавчання, вміння прогнозувати та планувати розвиток міжособистісних подій та являє собою чітку, злагоджену групу ментальних здібностей, що визначають успішність соціалізації та соціальної адаптації.

Розвиток уявлень про соціальний інтелект має давню історію, перші спроби виділити соціальний інтелект як окреме явище у 20-х роках минулого сторіччя зробив Е.Торндайк, розробивши теорію “соціального інтелекту”. Відтоді й виник науковий інтерес до цього явища. Питанням дослідження соціального інтелекту присвячені роботи Е.Л. Торндайка, Р.Л.Торндайка, Ф. Вернона, А. Анастасі, Д. Векслера, Дж.Гідфорда, М. Селівена, М. Хендрікса, К. Альбрехта, Д. Големана. Серед російських та вітчизняних дослідників у змістовному плані до дослідження соціального інтелекту найбільш близькі роботи Л.В.Виготського, К.А.Абульханової-Славської, М.І.Бобневої, Ю.Н.Ємельянова.

Зміст поняття “соціальний інтелект” до нашого часу певною мірою залишається дискусійним. Коло наукових праць, предметом вивчення яких є соціальний інтелект, відносно невеликий. Теоретичний та емпіричний аналіз цього феномена в межах власних концепцій спробували зробити лише В.Н. Куніцина, В.А.Савенков, Д.В.Ушаков та О.В.Лунева.

Більшість дослідників розглядають соціальний інтелект через основні способи його прояву, характеристики чинників, що сприяють його формуванню, та його функції [В.Н. Куніцина, Н.Ф.Каліна, С.В.Руденко, Д.О.Ростових, М.В.Оданович та інші].

Цікавий погляд на поняття соціального інтелекту представила російська дослідниця Д.О. Ростових, що вивчала соціальний інтелект як фактор суспільного розвитку. “Соціальний інтелект”, на думку дослідниці, має більш широке значення та проявляється в трьох змістовних категоріях:

- загальна характеристика людського інтелекту взагалі, тому що він – породження людської культури й поза нею виникнути не може;
- конкретний тип взаємодії соціального розуму та соціального розсуду в умовах певного типу культури;
- сфера духовного життя суспільства, що являє собою систему індивідуальних інтелектів, об'єднаних для вирішення загального соціального завдання або проблеми [10, с. 350].

Таке розуміння соціального інтелекту перегукується з популярною останнім часом теорією “соціального капіталу”, що розуміється як сукупність взаємин довіри, допомоги, надійності, щирості, поінформованості у суспільстві, колективі, сім’ї, як певна якість суспільного блага. Соціальний капітал це зв’язки, норми та довіра, що здатні переходити з однієї соціальної ситуації в іншу. На думку філософа Альберта О. Хіршмана, соціальний капітал – це певною мірою, “моральний ресурс”, що кількісно зростає, а не зменшується при його споживанні [4, с. 51].

Цікаві результати отримала Лужбіна Н.В. [5, с.23], яка вивчала соціальний інтелект як системоутворюючий чинник психологічної культури особистості. Вперше соціальний інтелект був досліджений у структурі психологічної культури особистості (на прикладі ранньої юності) та були встановлені взаємозв’язки між соціальним інтелектом та когнітивним, ціннісно-змістовим, рефлексивно-оцінювальним, поведінковим та креативним компонентами психологічної культури особистості й визначена їх специфіка.

До функцій психологічної культури разом з іншими вченими, що досліджували феномен психологічної культури особистості (Асмолов А.Г., Зінченко В.П., Кон І.С., Петровський В.А. та інші) дослідниця відносить: збереження та передачу досягнень в психологічних поглядах; забезпечення ефективної взаємодії та взаєморозуміння людей; інтеграцію зовнішньої та внутрішньої діяльності людини; вибір життєвого самовизначення; гармонізація внутрішнього світу людини; формування спеціаліста-професіонала. Показано, що соціальний інтелект за своєю сутністю є особливим феноменом, який входить окремими гранями до всіх компонентів психологічної культури особистості й по відношенню до них виступає системоутворюючим фактором.

Найбільш повно динамічний характер соціального інтелекту відобразив Д.В. Ушаков [12, с.11-29] у межах своєї структурно-динамічної теорії розвитку. На його думку, структура інтелекту людини взагалі та соціального інтелекту, зокрема, не є сталою характеристикою, а є результатом всіх сил, що діють на формування

інтелекту на протязі всього життя. Соціальний інтелект, на думку дослідника, має такі характеристики: континуальний характер, використання невербальної репрезентації, втрата точності оцінювання при вербалізації, формування в процесі соціального навчіння та використання “внутрішнього досвіду”.

Спробу безпосередньо пояснити взаємозв’язок соціального інтелекту та процесу соціалізації вперше намагалась зробити Бобнева М.І., описуючи поняття соціального розвитку особистості [2]. Соціалізацію вона описує як процес формування особистості, “у ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних для її життєдіяльності у суспільстві” [2]. Крім цього, соціалізація це процес, що забезпечує включення людини до тієї чи іншої соціальної групи або спільноти. Формування людини як представника даної групи передбачає формування у неї певних цінностей та норм, якостей та здібностей. Дослідниця вважала, що одна лише соціалізація не здатна забезпечити процес цілісного формування людини. Дослідниця відмічає що будь який процес розвитку людини, в тому числі і соціального, – це завжди процес її індивідуального розвитку в межах і умовах суспільства, соціальної групи, соціальних контактів, спілкування. Для особистості, що формується, властива потреба у спілкуванні, яку вона може задовольняти двома способами, що доповнюють один одного: способом стихійного пошуку, у вигляді неорганізованих, неконтрольованих вчинків і дій, та організованим соціальним навчінням, що може бути організовано у спеціально створених умовах.

Таким чином, головним завданням прикладної соціальної психології особистості та психології виховання є поєднання цих двох форм соціального навчіння. Соціальний інтелект, вважає Бобнева М.І., слід розцінювати як особливу здатність людини, що формується у процесі її діяльності в соціальній сфері, сфері спілкування та соціальних взаємодій. Дослідниця підкреслює, що рівень розвитку загального інтелекту є необхідною, але недостатньою умовою власне соціального розвитку особистості. Він може сприяти соціальному розвитку але не обумовлювати і не підмінити його. Більше того, високий інтелект може повністю знецінюватися соціальною сліпотою людини, соціально неприйнятністю її поведінки, переконань. Що, у свою чергу, буде негативно впливати на соціальну адаптацію, пристосованість людини до суспільства, психологічне здоров’я особистості, породжувати внутрішні та зовнішні конфлікти.

Отже, на основі проаналізованої літератури можна зробити висновок, що соціальний інтелект як когнітивна складова соціального пізнання має беззаперечне значення для соціалізації

людини, становлення її як особистості, набуття нею соціальних навичок, формування її психологічної культури. Значення соціального інтелекту зростає з віком людини та її розвитком. Якщо на початку життєвого шляху можна вести мову про те, що соціальний інтелект формується в результаті соціалізації, то на подальших життєвих етапах він сам по собі стає інструментом соціалізації. Вивчення взаємозв'язку динамічних аспектів соціалізації з розвитком соціального інтелекту, на наш погляд, є цікавим і перспективним напрямком дослідження.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности // Современная психология: состояние и перспективы исследований. – Часть 3. Социальные представления и мышление личности / К.А.Абульханова-Славская. – М., 2002. – С.88-103.
2. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения / М.И.Бобнева. – М. – 1978. – 311 с.
3. Куницына В.Н. Межличностное общение / В.Н.Куницына, Н.В.Казаринова, В.М.Погольша. – СПб., 2002. – 544 с.
4. Куценко В.І. Соціальний капітал: передумови та перспективи розвитку. Економіка и управление / В.Куценко. – 2010. – №2. – С.49-52.
5. Лужбина Н.А. Социальный интеллект, как системообразующий фактор психологической культуры личности. дис. канд. психол. наук / Н.А.Лужбина. – Барнаул, 2002. – 192 с.
6. Лунева О. В. История исследования социального интеллекта (начало). Знание. Понимание. Умение / О. В.Лунева. – 2008. – №4. – С.177-182.
7. Лунева О. В. История исследования социального интеллекта (продолжение). Знание. Понимание. Умение / О. В.Лунева. – 2009. – №1. – С.223-229.
8. Михайлова Е.С. Методика исследования социального интеллекта (Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена): руководство по использованию / Е.С.Михайлова. – СПб., 1996. – 53 с.
9. Михайлова Я. І. Взаимосвязь уровня развития социального интеллекта с интеллектуально-личностными характеристиками у детей 6-7 лет: дис. канд. психол. наук / Я. І.Михайлова. – СПб., – 2001. – 242 с.
10. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник психологічної готовності керівників до управління закладами освіти / С.В.Руденко. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірн. наук. Праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка

НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XII, част.6. – К., 2010. – 508 с.

11. Тихомирова Т.Н., Ушаков Д.В. Измерение социального интеллекта у школьников / Т.Н.Тихомирова, Д.В.Ушаков / Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №9. – С.42-49.
12. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В.Люсина. – М., 2004. – С.11-29.
13. Shlomo Kravetz, Miriam Faust, Shahar Lipshitz, and Shlomo Shalhav, Journal of Learning Disabilities. – V. 32, №3, 5-6. – 1998. – pp. 248-255.
14. Selman R.L. The growth in interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses. – N.Y.: Acad. Press. – 1980.

The article is devoted to studying social intelligence in the context of socialization. Based on theoretical analysis of the interrelation and mutual influence of social intelligence and socialization, describes the theoretical background and ways to optimize the process of socialization through the formation of social intelligence. The article deals with socio-psychological nature of the concept of personality socialization, describes the different points of view regarding the concept of “social intelligence” and its components as targets of empirical research and developing guidelines for its formation.

Key words: social intelligence, socialization, social adaptation.

Отримано: 10.02.2011

УДК 37.015.3:159.922.8

О.Д.Карнюхіна

Вивчення проявів самопрезентації особистості в товариських і дружніх стосунках у процесі саморозкриття в ранньому юнацькому віці

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей самопрезентації у товариських і дружніх стосунках у процесі саморозкриття. Обґрунтовано когнітивний критерій і показники саморозкриття особистості в товариських і дружніх стосунках